

АКАД. ТОДОР ПАВЛОВ

ЗА ПАТОСА И КРИТИЧЕСКИЯ ДУХ НА ЛЕНИНСКАТА ЕПОХА

През последните години сред определен кръг работници на науката и културата в страните от социалистическия лагер и особено в комунистическия движение в капиталистическите страни се отбелязва неразбиране на факта, че критическият дух и патос са най-характерни, най-важни черти на съвременната ни ленинска епоха, на ленинския стил на работа.

Ленин страстно и безкомпромисно подхвърляше на принципиална и докрай последователна критика не само всевъзможните ревизионисти, опортюнисти и други врагове на комунизма и творческия марксизъм, но и своите верни и добри приятели и сътрудници, в това число и Максим Горки. Отношението на разкритикуваните и безпощадно разобличавани врагове на комунизма към критиката на Ленин е известно: те отговаряха с потоци невъобразими клевети, лъжи, фалшификации. Но какво беше отношението например на Горки към ленинската критика?

Горки не се сърдеше на Ленин за тази критика. Напротив, колкото повече, понякога твърде остро, но внимателно Ленин критикуваше Горки, толкова повече, той, Горки, се привързваше към Ленин, толкова повече го уважаваше и ценеше, толкова повече го обичаше, както само Горки можеше да цени, уважава и обича истинските революционери, беззаветно преданите на великото дело на политически борци. Именно нему, на Горки, принадлежат най-възторжените, най-ярките отзиви за Ленин като за гений на научната творческа мисъл, като за държавен и партиен деец и ръководител, като олицетворение на качествено нов тип човек, още непознат на историята, с изключение на Маркс и Енгелс.

Но как, с какво може да се обясни това отношение на Горки към критиката на Ленин и към него самия? Обяснението трябва да се търси преди всичко в особенния характер на ленинската критика — онази критика, на която сам Горки, особено впоследствие, подлагаше някои съветски и други писатели.

За да се разкрие напълно смисълът на това твърдение, ще си позволим малко отстъпление и ще напомним за такива велики сатирици от миналото, като Сервантес, Гогол и българския писател Алеко Константинов. Известно е, че Гогол подложи на сурово-саркастична, безпощадно-изсбличителна, унищожителна критика целия царско-помешчически обществен строй. В същото време обаче ние помним заключителните страници на първия том на „Мъртви души“, изумително прекрасната, описана от Гогол с ненадмината поетичност, любов и патос, мълниеподобно дви-

жеща се руска тройка—образ на беззаветно обичаната от писателя Русия. Помним и патетично-поетичните описания на Днепър, на майската украинска нощ, на свободолюбивите запорожци. Знаем също дълбоко-хуманното отношение на великия руски писател към простите, жестоко експлоатирани и угнетявани хора от народа. В „Ревизор“, където няма нито един положителен характер или тип, в продължение на цялото действие на пиесата неизменно се чувствава, по думите на самия Гогол, „горчивия смях на автора“. А той, този смях, е толкова горчив, саркастичен и безпощаден, колкото и хуманен, сърдечен, действащ непосредно на ума и сърцето на зрителя с неотразима художествена сила.

Личната трагедия на Гогол не отрича факта, че той беше верен на хуманното, поетически-патриотичното отношение към родния руски народ, към неговите велики исторически задачи, възможности, перспективи.

Същото може да се каже и за Сервантес с неговия „Дон Кихот“, и за Алеко Константинов с неговия „Бай Ганю“, и въобще за всички истински велики сатирици.

Страстната и остра критика, на която Ленин подлагаше всички и всякакви слабости, недостатъци, грешки на своите собствени приятели и съратници, беше винаги свързана с неговия постоянен устрем към светлото комунистическо утре, към всемирно-историческата неизбежна победа на марксистко-ленинската правда и красота, към новия обществен строй с неговия нов морал, наука, култура, изкуство. Този вътрешен патос винаги и неизменно пронизваше критическата мисъл на Ленин. Именно поради това Горки и другите не се сърдеха на Лениновата критика и я приемаха с благодарност.

Такава е била винаги и не може да бъде друга и критиката, на която ЦК на КПСС е подлагал недостатъците и грешките на партийните и безпартийни учени, дейци на културата и изкуството в миналото и днес. Такава е била винаги и не може да бъде друга критиката, съдържаща се в материалите и решенията на конгресите и пленумите на Лениновата партия. Когато в периода на „култа към личността“ имаше известни отстъпления именно от този характер на критиката, тогава тя губеше своето мобилизиращо и възпитателно значение.

За разлика от Горки, Маяковски, Шолохов, Гладков и други истински социалистическо-реалистически писатели, някои днешни „социалистически реалисти“ губят чувство за ленинския критически и творчески вътрешен патос. Насочвайки своята „критика“ срещу недостатъците на растежа на социалистическото общество и човек, те не искат да видят и да оценят по достойнство самия този растеж. Подобна разрушителна, безпринципна, безперспективна „критика“ радва всички и всякакви врагове на нашето социалистическо общество и култура. И не случайно например придобилият печална слава роман на Дудинцев, независимо от наличието в него на отделни ценни страници, стана знаме на световната реакция, която, без да мигне, го сочи като образец на... социалистическо-реалистическо художествено произведение.

Световната реакция знае какво прави. На нея е органично ненавистна творческата, принципна, дълбоко проникната с вътрешен патос критика на Ленин и на неговите последователи — ръководните дейци на КПСС. На нея е нужна безпринципната, безперспективна, лишена от патос, антиленинска „критика“. Нужна ли е обаче нам тази „критика“? Не, разбира се, не ни е нужна! Тя е само вредна, действа разруши-

телно, ослепяващо, деморализиращо, разлага съзнанието, чувствата и волята на социалистическите маси.

Но защо някои наши дейци на науката и културата все още не желаят или не могат да разберат това? И защо някои от тях все още мълчат под аплодисментите на чуждестранните реакционери и мракобеси?

Това ще ни стане по-ясно, като разгледаме в друг аспект интересувания ни въпрос — въпроса за критическия дух и патоса на ленинската епоха.

II

За да минем направо към същността на въпроса, ще се възползуваме от най-обикновен пример. Да вземем симфоничен оркестър, който изпълнява, да речем, Героичната симфония на Бетовен или Патетичната симфония на Чайковски.

Оркестърът — като цяло и като съвкупност от участниците, оркестрантите — има ясна цел: симфонията трябва да бъде изпълнена вярно и с художествено майсторство. И когато това се постига, изпълнителите изпитват дълбоко удовлетворение и радост. Всеки отделен оркестрант изпитва удовлетворение и радост, че симфонията е изпълнена вярно и с художествено майсторство, и всеки оркестрант се стреми дисциплинирано и в същото време творчески да участва в изпълнението, като се подчинява на ръководството на диригента и като едновременно проявява колкото се може по-ярко, но винаги в рамките на оркестровото цяло, своя музикален темперамент, виртуозността си, естетическия си вкус, художествения си патос.

А когато отделните оркестранти започнат, по едни или други причини, в една или друга форма, да своеволничат, да капризничат, да маниерничат, за да изтъкнат само себе си, изпълнението на симфонията се проваля, а публиката вместо аплодисменти, може да освирка оркестъра и да напусне залата с огорчение и негодувание.

Не е трудно да се разбере, че и самата симфония като цяло не е прост аритметически сбор от своите части, всяка от които дълбоко носи в себе си природата на цялото. Така и всеки отделен оркестрант, като частица от колективното цяло, чувства и съзнава, че той не е някаква безлична нула, а жива, активна, творческа индивидуалност, която само с другите и под ръководството на диригента може да обезпечи художествения успех на оркестъра, а заедно с това и с в о я с о б с т в е н, л и ч е н у с п е х н а д о б р о в о л е н и с ъ з н а т е л е н у ч а с т н и к в о р к е с т ъ р а. И когато един или друг оркестрант, допуснал сериозна грешка в изпълнението, се подлага на критика от страна на диригента или на целия колектив, то такъв изпълнител, ако той не е съзнателен саботьор (в такъв случай той се отстранява от оркестъра), не може да не приеме тази критика като естествена и справедлива, тъй като тя не противоречи, а съвпада с неговата с о б с т в е н а п р и р о д а на творческа личност, участваща в общото дело.

По този начин критиката на диригента и на целия колектив може да прерасне в с а м о к р и т и к а на провинилия се оркестрант, а може да се случи неговата самокритика да задължи диригента и целия колектив да се замислят над въпроса защо те не са се погрижили предварително да не се допусне грешката. Целта на изпълнението на симфонията като единно в своето многообразие цяло остава в сила и именно

това прави възможно и необходимо критиката и самокритиката да носят възпитателно-действен характер.

Дребнавата, заядливата, емпиричната, нетворческата критика внася само разстройство в оркестъра. Тя може да задоволи лични капризи, амбиции или групови цели, но губи характер на правдива, творческа критика, разрушава колектива и го тласка назад. Тази критика може да бъде и „страстна“, но на нея е неприсъщ какъвто и да било вътрешен естетически, морален, идеологически патос. Тя не може да бъде истинска критика.

От само себе си се разбира, че „симфоничният оркестър“ и „обществото“ в строгия и пълен смисъл на тази дума не са нещо тъждествено. Но обществото е също съвкупност от реални, живи личности, с определени исторически функции и цели, то е колектив от индивидуалности, всяка от които е длъжна да носи дълбоко в себе си конкретно-историческата „природа“ на своето собствено колективно цяло (народ, нация, класа). Разбира се, в обществото отношенията между личностите са качествено и количествено много по-сложни, по-съществени, по-важни, но казаното за оркестъра като за колективно цяло запазва своето общо значение, когато става дума и за обществото като колективно цяло. Само че обществото не изпълнява музикална симфония, а, така да се каже, историческа симфония, то си има свои задачи и цели.

От това, че тук ролята на диригент (ръководител) се изпълнява от социалистическата държава и комунистическата партия, съвсем не следва отчуждеността между ръководители и ръководени. Човекът със социалистическо съзнание, член на това общество, не само признава, но и органически желае и търси ръководството на своята собствена държава и на своята собствена партия. В една или друга степен той възприема указанията, разпорежданията, а оттук и критиката на ръководството, като произтичащи от най-дълбоката обществена природа и на самата негова, собствена личност. А възприета именно така, критиката на ръководството или на целия колектив рано или късно приема форма на самокритика. По такъв начин критиката диалектически-закономерно прераства в самокритика.

Когато критиката и самокритиката се оказват принципиални, съзидателни, възпитаващи, творчески, на тях им е дълбоко присъщ вътрешният ленински патос. А „критиката“ от страна на разни „свръхчовеци“, индивидуалисти, егоисти, дезорганизатори и реакционери се хвърля в очи със своята антинаучна, антиестетическа, антипартийна природа. И само такава „критика“ аплодират враговете на комунизма и на марксизма-ленинизма, само тя се поощрява, хвали и издига от тях като признак на „истинска свобода на личността“, на „истинска демокрация“ и на „истински хуманизъм“, като при това тези господа не се смущават от факта, че подобна „свобода“ е индивидуалистична разпуснатост, че подобна „демокрация“ е отрицание на всяка истинска демокрация, че подобен хуманизъм е всъщност човеконенавистничество.

Ясно е защо нашите врагове и враговете на цялото прогресивно човечество измислят и пропагандират подобни лозунги и „теории“. Обаче не е съвсем ясно защо и как някои дейци и дори цели групи, които живеят със съзнанието, че принадлежат към армията на борците за демокрация и комунизъм, се хващат на въдицата на враговете и „се издигат“

дори до идеята за „абсолютна свобода“ на личността от обществото, в което и те сами живеят и чиито исторически цели и борба те са длъжни да споделят като своя собствена цел, като своя собствена лична съдба.

Допуснатите във връзка с „култа към личността“ грешки и нарушения на социалистическата законност не са и не могат да бъдат в дадения случай какъвто и да било аргумент и оправдание. Добре е известно, че самата комунистическа партия, социалистическата държава и целият социалистически обществен колектив водят борба за ликвидиране на последствията от „култа към личността“. Нашата борба против всякакви рецидиви от „култа към личността“ доказва тъкмо обратното на онова, което желаят да докажат нашите „критици“ от вражеския лагер. Това е факт. Но защо някои наши работници на науката, литературата и изкуството често все още не желаят или не могат да разберат това?

III

Марксистко-ленинското учение за обществото се отличава принципино от ученията на различните социолози-атомисти и социолози-холисти. Марксистко-ленинското учение за обществото не свежда общественото реално цяло нито към прост аритметически сбор от отделни индивидуалности, нито към някакво схоластично, наиндивидуално, по същество мистическо, цяло.

Обществото не се състои от индивидуални безличия или нули, защото в такъв случай то самото би се оказало нула, а не реална конкретно-историческа единица.

Всеки член на обществото е дълбоко обобществена личност, т. е. носи в себе си „природата на своето обществено цяло“. Когато казваме, че обществото мисли, чувствува, стреми се към нещо и т. н., ние всъщност искаме да кажем, че то мисли, чувствува, осъзнава себе си като колектив именно чрез общественото съзнание и самосъзнание на своите членове.

И така, ние отново идваме до мисълта, че дотогава, докато човек не осъзнае своята обществена природа (класова — в обществата, разделени на класи), той всъщност се отрича от своята собствена човешка природа или, да се изразим по-точно, не я цени по достойнство. Той отива против нея и започва да живее с илюзии за „абсолютна индивидуална свобода“, „абсолютна независимост от обществото“ и други подобни идеалистически измислици.

Тогава всъщност се оказва, че той стои на позициите на емпирическите атомистически теории, които с нищо не са по-добри от мистическия холизъм. Атомистическите теории не виждат или недооценяват факта, че при насоченото към една обща цел действие на определено количество индивидуални сили се образува качествено нова, а именно колективна сила, която не може да бъде сведена към техния прост аритметически сбор. Поддържниците на холизма, обратно, не виждат или недооценяват факта, че никакво обществено цяло не може да бъде реална сила или цяло, щом не е сила или цяло на определено количество организирани и насочени към една обща цел индивидуални сили.

Холизмът довежда в края на краищата до абсолютно откъсване на цялото от частите, от реалните и конкретни индивиди, влизащи в своето обществено цяло и задължително носещи в себе си неговата природа. Атомизмът, обратно, води в края на краищата до превръщане на реалните личности в антиобществени, антиисторически същества-абстракции.

Именно поради това индивидуализмът неизбежно става проводник на ревизионистически, опортюнистически, анархистически и разни други вражески идеи и настроения, които лишават критиката от всякакъв исторически обективен и действителен характер. И критиката, и изкуството губят тогава своя прогресивен характер, роля и значение и се превръщат по същество в оръдие за дезорганизация, демобилизация и морално-политическо разложение на работническата класа и ръководените от нея чрез ленинската работническа партия трудещи се селски маси и народна интелигенция.

Никакви истерически крясъци и идеологически фокуси не могат да противостоят на великата правда на марксистко-ленинското твърдение, че не съществуват „свобода въобще“, „демокрация въобще“, „хуманизъм въобще“, а съществуват конкретно-историческа свобода, демокрация и социалистически хуманизъм на работническата класа, на трудещите се маси, на народната интелигенция и на цялото прогресивно човечество.

Това свое класическо твърдение Ленин неопровержимо доказва не само в историческата си статия за партийността на литературата, в която той не отрича, а предполага и изисква творческа свобода за художика. Ленин го доказва също и в своите политически трудове и изказвания против всякакъв ревизионизъм, опортюнизъм, анархизъм и индивидуализъм. Той го доказва и в своите безсмъртни философски трудове и преди всичко в „Материализъм и емпириокритицизъм“ и „Философски тетрадки“.

За философските трудове и други изказвания на Ленин е характерна дълбоко обективната, съкрушителна критика на всякакъв идеализъм, субективизъм, релативизъм и мистицизъм, както и на недостатъците (но не на материалистическата същност!) на механистическия, метафизически и „съзерцателен“ материализъм с неговата историческа ограниченост и отсъствие на диалектика в теорията на отражението и на познанието изобщо. Ленинският етап в развитието на марксизма в епохата на империализма и пролетарските революции, а след това и в епохата на социализма, бе отбелязан и в развитието на самата диалектико-материалистична марксистка философия. Тук е особено важна мисълта за партийността на философията изобщо и особено за партийността на марксистката философия. Ленин ни завеща да съчетаваме винаги критическия анализ и оценка с творческата целеустременост и патос.

Както критическият дух, така и творческият патос на мисълта и делото на великия учител и вожд се определят от историческата необходимост на борбата и историческите цели на работническата класа — най-прогресивната, най-революционната, най-дисциплинираната и по самата си природа най-колективната в историята класа, която се бори за най-висшата свобода на всяка личност в човешкото общество.

Всичко това добре разбират разните „критици“ и ревизионисти — врагове на комунизма и марксистко-ленинската наука, политика, кул-

тура, изкуство. Те добре знаят какво правят, когато насочват ураганния си огън срещу социалистическия лагер начело със Съветския съюз, срещу световното комунистическо движение и движението за мир, независимост и братско сътрудничество между народите, срещу марксистко-ленинската философия и естетика, срещу социалистическата по съдържание и национална по форма култура, литература, изкуство. Тези „философи“ дойдоха до „теорията“ за „национален комунизъм“, който всъщност представлява от себе си чисто и просто „дървено желязо“, и се стремят да противопоставят народите на пролетарския интернационализъм и на марксизма-ленинизма, а след това. . . След това известно е: готова е и друга „теория“ — за космополитично-нихилистично отношение към националната свобода и независимост, „теория“, която е призвана да оправдае идеята за световно господство на САЩ.

Тук, разбира се, няма ни капка логика, ни намек на научна правда. Но няма на идеологическите оръженосци на американския империализъм им е до логиката и научната правда? Тук няма и помен от научно-обективна критика. Но няма на господата от империалистическия лагер им е до научно-обективната критика?

Това е ясно като ден. Но то е още недостатъчно ясно на някои наши дейци на науката и културата, които смятат себе си, понякога не без основание, защитници на комунизма, на марксизма-ленинизма и на социалистическия реализъм, ала на дело стават, волно или неволно и в една или друга форма и степен, проводници на различните ревизионистки настроения и тенденции и плащат скъп данък на абсурдните идеи за „абсолютна лична свобода изобщо“, „абсолютна демокрация изобщо“, „абсолютен хуманизъм изобщо“ и т. н.

Нима дискусиите за социалистическия реализъм не само в страните с народна демокрация, но и в СССР не показаха в определена степен, че това действително е така? И не случайно първият секретар на КПСС др. Н. С. Хрущов трябваше да излезе със своите исторически изказвания, които поставиха всички точки над всички йоти и творчески доразвиха основните положения на Ленин за партийността на социалистическите по съдържание, национални по форма литература и изкуство, за техния дълбок социалистически, партиен, народен характер. Нима беше случайно това, че др. Н. С. Хрущов трябваше специално да обоснове и подчертае истинската творческа свобода, великия общественно-исторически дълг на писателя и художника — социалистически реалист, съзидателния и възпитателно-действен характер на нашата литературна критика и на самата литература и изкуство, които ни дават и трябва да ни дават правдиво художествено отражение на нашата прекрасна социалистическа действителност, на нашата революционна победоносна борба, на творческия ръст на новия човек — борец и строител на комунизма?

Една от най-забележителните особености на изказванията на др. Н. С. Хрущов — е органичното съчетание на научната критика с най-дълбок революционен и творчески патос.

Много трудове на литературните критици в Съветския съюз и в страните с народна демокрация все още страдат от липсата на тези черти — ленинския патос и критическия дух. Не се ли крие именно в това една от причините за оная бъркотия и волно или неволно плащане скъп данък на ревизионистическите и индивидуалистически тенденции, които

могат да се срещнат в писанията и в изказванията на редица, иначе не-лоши писатели и теоретици или критици на литературата и изкуството?

Всичко това обаче са въпроси, които би трябвало да станат предмет на други статии, обсъждания, дискусии. Нашата задача беше да поставим и разгледаме в общи черти извънредно важния и актуален, според нас, въпрос за патоса и критическия дух на ленинската епоха. По този въпрос може и трябва да се каже още много, но ако тази статия послужи като известен тласък в тая насока, ще смятаме че е постигнала своята цел.

(Статията е превод от руски — в. „Литературная газета“, бр. 140. 23. XI. 1957 г.)